

PŘÍSTUP K EUTANAZII V ČESKÉ REPUBLICE

I v českém prostředí je otázka eutanazie a asistované smrti poměrně aktuálním tématem, ovšem rozhodně ne tématem novým. Už v prvorepublikové právní literatuře⁴⁰⁵ se vedly spory ohledně výkladových stanovisek k asistované smrti obecně, tradičně byly tyto debaty ovlivňovány německou a rakouskou právní doktrínou. Současná úprava může být považována v rámci evropské komparace za konzervativnější a striktněji uplatňující zákaz zásahu do posvátnosti lidského života. Paradoxně v praxi nebývají zásahy poskytovatelů zdravotních služeb příliš často postihovány, a dokonce ani řešeny soudní cestou. Jistá dualita stanoveného pozitivního psaného práva a aplikovaného práva je zřejmě pozůstatkem komunistického totalitního režimu a silného paternalistického konceptu ve vztahu lékaře (resp. kliniky) a pacienta. I z tohoto důvodu zaznívají často v odborné veřejnosti názory, aby právo (potažmo právníci a legislativa) žádným způsobem nezasahovalo do otázek na konci života, které by měly být řešeny pouze medicínskými odborníky.

Problém spočívá v tom, že podle současného znění zákona se lékař při rozhodnutích na konci života pohybuje neustále na hranici trestněprávní odpovědnosti. Přetrvávající paternalistická

.....

405 Otázky eutanazie byly řešeny např. v časopise *Právník*, v článku, který se podrobně zabýval zejména německou teorií trestního práva v této oblasti. Srovnej O pomoci k smrti čili euthanasii. *Právník* 1915, 54, s. 620. V rubrice *Denník*, autor neuveden.

koncepcie v rozhodnutích na konci života (například při otázkách tzv. marné péče) je navíc nejen v rozporu s právními, ale i nejnovějšími bioetickými přístupy.

Přijměme tedy první tezi k současné české právní situaci. Vždy je nutné brát na vědomí, že riziko trestněprávní sankce je v lékařských postupech na konci života poměrně vysoké. To dokazuje nejen judikatura ESLP,⁴⁰⁶ ale potvrzuje to i historický exkurz do jednotlivých právních úprav v českém prostředí.

7.1 HISTORIE EUTANAZIE V ČR

Moderní trestněprávní úprava v rakouském císařství je spojena s trestním zákonem ze dne 27. 5. 1852 č. 117/1852 ř. z. Tento zákoník měl na našem území působnost až do roku 1950 a výrazným způsobem tak ovlivňoval přístup k eutanazii. Na rozdíl od některých trestních kodexů v 19. století rakouský zákoník neznal privilegovanou skutkovou podstatu trestného činu zabití na žádost ani zabití ze soucitu. Tento kodex výslovně upravoval v ustanovení § 4 zásadu, že zločin lze spáchat i na „*na takových osobách, které samy škody si přejí nebo k ní svolují*“. Jednání spočívající v aktivní dobrovolné eutanazii bylo postihováno jako zločin vraždy podle ustanovení § 134 zákona, který stanovil následující: „*Kdo jedná proti člověku v obmyslu, aby ho usmrtil, takovým způsobem, že z toho nastane smrt jeho nebo jiného člověka, dopustí se zločinu vraždy; i když výsledek tento nastal jen pro osobní povahu toho, jemuž ublíženo, nebo pouze pro nahodilé okolnosti, za nichž byl čin spáchán, anebo jen z příčin vedlejších náhodou k tomu přistoupivších, pokud tyto příčiny byly přivoděny činem samým.*“ Taková vražda byla charakterizována jako vražda prostá (§ 135 odst. 1 tr. z.). Trestný čin sebevraždy rakouský trestní zákoník neznal, stejně tak nebyl upraven ani trestný čin pomoci při sebevraždě.

.....

406 Srovnej kapitolu 2, oddíl 2.8.

Jak uvádí jeden z prvních odborných článků o eutanazii v českých právních časopisech z roku 1915, „*usmrcení na samou žádost a s vůlí usmrceného v trestní praxi nejsou nikterak vzácností; na příklad jsou dosti časté případy, že nešťastní milenci v plném souhlasu se usnesou na tom, že milenec milenkou s jejím plným souhlasem, ano i s jejím přičiněním usmrtí, aneb že rodina, krutou bídou neb neštěstím stížená za všeobecného souhlasu se usmrtí a pod. Vyvázne-li v takovém případě na př. milenec nebo otec, ježto byl jen těžce raněn, bývá žalován pro vraždu.*“⁴⁰⁷ Podobně jako v jiných zemích tak v soudní praxi nešlo o jednání spojené s medicínskými případy, ale spíše o sebevražedné jednání spojené s heroickou romantizací sebevraždy. Nejčastější obranná strategie obhájců v soudních sporech spočívala ve snaze prokázat, že pachatel byl ve stavu rozčilenosti. Takový stav totiž vylučoval příčetnost v okamžiku skutku. Podle soudobé literatury byla tato snaha v řadě případů úspěšná, „*i když důkaz nepřičetnosti jest velice slabý*“.⁴⁰⁸

Právní teorie v českém prostředí navazovala v této době na literaturu německou, kde se diskuse vedla živěji. Důvodem bylo jistě i to, že na rozdíl od rakouského zákonodárství německý trestní zákoník znal privilegovanou skutkovou podstatu usmrcení na žádost upravenou v § 216, jež zněla: „*Byl-li kdo přiveden k tomu, aby usmrtil někoho vlastní výslovnou a rozvážnou vůlí usmrceného, tedy má býti vysloven trest ne menší než tříletého vězení.*“⁴⁰⁹ Je zajímavé, že ačkoliv v soudní praxi nebyl zaznamenán ani jeden případ týkající se jednání lékařů, teoretické otázky se právě lékařskou praxí zabývaly. Klíčový pro českou debatu byl spor vedený německými

.....
407 O pomoci k smrti čili euthanasii. *Právník* 1915, 54, s. 620. V rubrice Denník, autor neuveden.

408 O pomoci k smrti čili euthanasii. *Právník* 1915, 54, s. 620. V rubrice Denník, autor neuveden.

409 Překlad citován z článku O pomoci k smrti čili euthanasii. *Právník* 1915, 54, s. 620. V rubrice Denník, autor neuveden.

zastánci beztrestnosti eutanazie a jejich odpůrci, konkrétně spor tradiční nauky s teorií Alexandra Elstera. Ten v této době zastával názor, aby zákonem byla dovolena pomoc k smrti při splnění čtyř základních podmínek:

1. trojčlenné kolegium lékařů shledá, že nemocného nelze vyléčit ani mu ulehčit od bolesti;
2. příbuzní i sám nemocný se výslovně, svobodně a s rozmyslem rozhodnou o takovém jednání;
3. asistenci při úmrtí schválí soud nebo příslušný správní úřad;
4. příbuzní ponесou náklady takového řízení.⁴¹⁰

Svou úvahu podpořil zejména argumentem, že trpný život musí být obětován ve prospěch společnosti. Už v této úvaze tak byla předjímana úvaha o *životě nehodného žití* (např. v případech hrozných, nakažlivých chorob),⁴¹¹ která po jejím explicitním vyslovení v Bindingově teorii a nástupu nacistického hnutí spustila neblahý sled událostí v Německu. V protikladu k tomu je zmiňována argumentace německého teoretika Kaßlera, který eutanazii důsledně odmítá z důvodů příkazu respektovat a zachovávat život.⁴¹² Zajímavá je netradiční argumentace vedená v článku v časopise *Právník* z roku 1915, kde jsou kromě jiného zmiňovány druhořadé, typicky právně-praktické problémy, které by mohly být s eutanazií spojeny, jež se v soudobé diskusi téměř vůbec neobjevují. Podle tohoto článku „*nemocný snad není s to, aby podrobně a chladně uvážil*

.....
410 ELSTER, A. Euthanasie (Sterbehilfe). *Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft* 1915, 36, s. 596 a násl.

411 O pomoci k smrti čili euthanasii. *Právník* 1915, 54, s. 621. V rubrice Denník, autor neuveden.

412 KAßLER, K. Das Recht auf Sterbehilfe (Euthanasie). *Deutsche Juristenzeitung* 1915, 3/4, s. 217 a násl.

*všechny majetkové a rodinné následky své smrti, zejména nastávající poslušnost dědicou“.*⁴¹³

V návaznosti na německou úpravu privilegované skutkové podstaty usmrcení na žádost byla i v československém prostředí diskutována otázka, zda případně nezavést tuto privilegovanou skutkovou podstatu i do československého trestního zákoníku. Za první republiky byly navrženy dvě osnovy trestního zákoníku, tzv. profesorská z roku 1926 a ministerská z roku 1936; obě pod vlivem dominující české trestněprávní nauky privilegovanou skutkovou podstatu zahrnující eutanazii upravovaly.

Profesorská osnova obsahovala trestné činy usmrcení na žádost a usmrcení ze soucitu, oba dva sankcionované nižší trestní sazbou. Skutková podstata usmrcení ze soucitu byla upravena v návrhu v ustanovení § 271 odst. 2 v následujícím znění: *„Usmrtí-li viník úmyslně jiného ze soucitu, aby uspišil jeho neodvratnou, nedalekou smrt a tímto jej vysvobodil z krutých bolestí způsobených nezhojitelnou nemocí nebo z jiných tělesných muk, proti nimž není pomoci, může soud trest mimořádně umírnit nebo od potrestání upustit.“* Na první pohled překvapí liberálnost této úpravy, která v té době neměla obdoby. Návrh čerpal podnět z norského trestněprávní úpravy, nicméně i v té bylo možné za uvedených podmínek pouze mimořádně snížit trest, ne upustit od potrestání. Odůvodnění spočívalo v příkladu, který je i v současné době používán při ospravedlňování eutanazie v etické literatuře – v hořícím vagonu vlaku je uvězněn dělník, který se nemůže dostat ven. Prosí proto strážníka s puškou, aby ho zastřelil a ušetřil jej tak utrpení. Strážník se k němu nemůže dostat, proto má jedinou volbu – muže zastřelit, nebo jej nechat trpět. Podle literatury se analogicky tento případ mohl použít i pro lékařskou praxi.

.....

413 O pomoci k smrti čili euthanasii. *Právník* 1915, 54, s. 621. V rubrice Denník, autor neuveden.

V navrhované ministerské osnově československého trestního zákona z roku 1936 pak byla obsažena úprava privilegované skutkové podstaty usmrcení na žádost z útrpnosti. Zavedení ustanovení o usmrcení na žádost⁴¹⁴ pak bylo ospravedlňováno panstvím člověka nad jeho vlastním tělem.⁴¹⁵ Podle této úpravy se nemělo jednat o trestný čin, ale pouze o přečin. Přečiny přitom byly sankcionovány nižšími tresty.

Znění navrhovaného ustanovení bylo následující: „*Kdo usmrtí někoho na jeho žádost, aby urychlil jeho neodvratnou smrt a osvobodil ho od krutých bolestí, proti kterým není trvalé pomoci, se má stíhat za přečin, a ne za trestný čin.*“ Žádostí se rozuměl výslovný projev vůle, vážně myšlený a bezprostředně předcházející usmrcení.

Ani jeden z návrhů nakonec nebyl akceptován a trestní zákoník z roku 1852 byl změněn až po druhé světové válce a po nástupu komunistického režimu v roce 1950. Před přijetím tohoto zákona se od debaty o privilegované skutkové podstatě usmrcení na žádost a usmrcení ze soucitu zcela upustilo. To bylo důsledkem zcela nového ideologického přístupu k socialistickému právu, kdy došlo k odklonu od tradiční nauky trestního práva, doktrinálním změnám, změnám terminologie a v konečném důsledku i smyslu a účelu trestního práva. V trestním zákoně se do popředí dostal cíl vychovávat lid k dodržování pravidel socialistického spoluzítí, chránit zájmy pracujícího lidu a teprve na posledním místě byly zájmy jednotlivce.⁴¹⁶ Z tohoto pohledu vysoce individuální zájem

.....

414 Osnova stanovila, že žádost musela být výslovná a musela usmrcení přímo předcházet.

415 Jeden z navrhovatelů Antonín Miříčka odkazoval na zahraničního teoretika Ferriho, který tuto teorii zastával. Pokud se jedná o vyjádření svobodné vůle a sebevražda samotná není trestným činem, pak by ani pomoc v nezištném úmyslu neměla být významně trestána.

416 KLUKNAVSKÁ, A. Princípy a zásady trestnoprávní úpravy v Československu v pětadesátých a šestdesátých letech 20. století. *Olomoucké debaty mladých právníků – Sborník příspěvků* 2010, 1, s. 255–262.

na privilegovanou skutkovou podstatu usmrcení na žádost reprezentující silný apel na autonomii umírajícího člověka, případně usmrcení ze soucitu, neměly při tvorbě ideologické socialistické legislativy své místo. Eutanazie tak byla podřazena pod trestný čin vraždy (§ 216 tr. zák. č. 86/1950 Sb.), zákon také znal trestný čin účasti na sebevraždě (§ 226 tr. zák. č. 86/1950 Sb.).⁴¹⁷

Vzhledem k tomu, že trestní zákon byl postaven také na materiálním znaku trestného činu, tj. společenské nebezpečnosti (§ 2 tr. zák. č. 86/1950 Sb.), bylo teoreticky možné uvažovat o tom, že v případě aktivní dobrovolné eutanazie indikované lékařem by znak společenské nebezpečnosti nebyl naplněn. V dané době však nejenže neexistovalo žádné soudní rozhodnutí, ale i trestněprávní literatura k této problematice mlčela. Zákon č. 86/1950 Sb. trestního zákona znal i skutkovou podstatu neposkytnutí pomoci uvedenou v ustanovení § 227,⁴¹⁸ ani ta ovšem v souvislosti například s pasivní eutanazií nebyla spojována, byť odstavec druhý mluví o speciální „povaze povolání“. Trestní zákon z roku 1950 byl dvakrát novelizovaný, nicméně k výrazné změně přístupu v oblasti eutanazie, asistované sebevraždy či v privilegovaných skutkových podstatách usmrcení na žádost nebo usmrcení ze soucitu nedošlo a ani o nich vůbec nebylo diskutováno.

.....

417 „Kdo jiného pohne k sebevraždě nebo jinému k sebevraždě pomáhá, bude potrestán, došlo-li alespoň k pokusu sebevraždy, odnětím svobody na šest měsíců až tři léta.“

418 § 227 Neposkytnutí pomoci.

(1) Kdo úmyslně neposkytne potřebnou pomoc osobě, která je v nebezpečí smrti, ač tak může učinit bez nebezpečí pro sebe nebo pro někoho jiného, bude potrestán odnětím svobody až na šest měsíců.

(2) Odnětím svobody až na jeden rok bude pachatel potrestán, dopustí-li se činu uvedeného v odstavci 1, ač je podle povahy svého povolání povinen pomoc poskytnout.

Podobně tomu bylo i v trestním zákoně č. 140/1961 Sb. Také ten nemluví o žádné privilegované skutkové podstatě spojené s eutanazií, ať už by šlo o usmrcení na žádost nebo o usmrcení ze soucitu. Podle tohoto trestního zákoníku byla eutanazie, aktivní nebo pasivní, podřazena pod skutkovou podstatu trestného činu vraždy upraveného v ustanovení § 219, které v odstavci 1 uvádělo následující: „*Kdo jiného úmyslně usmrtí, bude potrestán odnětím svobody na deset až patnáct let.*“ Tímto ustanovením byl chráněn lidský život, a to i život smrtelně nemocné nebo smrtelně zraněné osoby, jejíž smrt je neodvratná.⁴¹⁹

Podle ustanovení § 89 odst. 2 zákona č. 140/1961 Sb. usmrcení člověka bylo možné spáchat jak konáním, tak i opomenutím takového konání, k němuž byl pachatel podle okolností a svých poměrů povinen. Z tohoto ustanovení pak vyplývalo, že trestní odpovědnost vznikala pachateli – zdravotnickému pracovníku – i v případě pasivní eutanazie. Podle literatury měl totiž zdravotnický pracovník nejen morální, ale i právní povinnost léčit. Toto rozlišení bylo klíčové, protože v případě pouhého porušení morální povinnosti konat nebylo opominutí možné kvalifikovat jako trestný čin vraždy, tak tomu mohlo být pouze v případě porušení právní povinnosti jednat. Tuto právní větu konstatoval Nejvyšší soud v rozhodnutí publikovaném ve Sbírce soudních rozhodnutí pod č. R 7/1988-I.

Podobně bylo nutné rozlišit zvláštní povinnost zdravotnického pracovníka od povinností běžného občana, který měl pouhou obecnou povinnost poskytovat pomoc. Porušení obecné povinnosti nezakládá trestní odpovědnost za následek tím způsobený ani v případě, že by jej povinný zamýšlel způsobit, ale povinný odpovídá pouze za porušení příslušné obecné povinnosti.⁴²⁰ Člověk mající jiné povolání než zdravotnické tak mohl

.....

419 ŠÁMAL, P. – PŮRY, F. – RIZMAN, S. *Trestní zákon: komentář*. 6. vyd. Praha: C. H. Beck, 2004, s. 1300.

být postižen pouze podle trestného činu neposkytnutí pomoci. Zvláštní povinnost podle trestního zákoníku se ovšem v daném případě jednoznačně vztahovala i právě na povinnost vyplývající z právního vztahu zdravotnický pracovník–pacient. To vyplývalo z několika starších zákonů (např. zákon č. 24/1951 Sb., o lékařích a zákon č. 170/1950 Sb., o zdravotnických povoláních) a brzy pak z nového předpisu upravujícího zdravotnickou oblast, zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu. Lékaři a zdravotničtí pracovníci měli právní povinnost léčit pacienta, tj. v případě porušení této povinnosti mohli být postihováni podle trestného činu vraždy. Pasivní eutanazie byla tedy hodnocena jako vražda, nebylo jí ovšem takové jednání, kdy svéprávný pacient vyjádřil tzv. negativní reverz a odmítl další péči (§ 23 odst. 2 zákona č. 20/1966 Sb.).

Vzhledem k tomu, že řada obdobných otázek v souvislosti s trestností lékařů se řeší i v souvislosti se současným trestním zákoníkem, zaměříme se v této části pouze na specifické otázky, které se neobjevují za účinnosti současného trestního zákoníku č. 40/2009 Sb. Zřejmě nejpodstatnější byla otázka materiálního znaku trestného činu, tj. jeho společenské nebezpečnosti (§ 3 odst. 2 zák. č. 140/1961 Sb.). V komentáři k trestnímu zákoníku autoři upozorňovali na to, že musí být vždy pečlivě zvažován stupeň nebezpečnosti činu pro společnost u osoby, která se eutanazie dopustila.⁴²¹ Někteří autoři, mezi nimi například Mach a Stolínová, upozorňovali na to, že v případě nepatrného stupně nebezpečnosti pro společnost nelze pachatele trestně postihnout, a že by i této limitace trestní odpovědnosti mohlo být v konkrétním případě využito.⁴²² Tuto alternativu připouštěli i autoři

.....
420 ŠÁMAL, P. – PÚRY, F. – RIZMAN, S. *Trestní zákon: komentář*. 6. vyd. Praha: C.H. Beck, 2004, s. 1300.

421 Tamtéž, s. 1300.

422 MACH, J. – STOLÍNOVÁ, J. *Právní odpovědnost v medicíně*. Praha: Galén, 1998, s. 283.

komentáře,⁴²³ Kuča a Jahnsová,⁴²⁴ dále také Císařová, nicméně ta upozorňovala na nutné dbání zvýšené pozornosti při zkoumání okolnosti případu.⁴²⁵ K judikaturnímu závěru však za působnosti trestního zákona č. 140/1961 Sb. soudy nedospěly, a tak odborná veřejnost vyjadřovala svou trvalou nespokojenost se stavem, kdy „je podle jednoho ustanovení posuzován nájemný vrah stejně jako lékař jednající s hlubokým cítěním pro utrpení druhého“.⁴²⁶

Judikatura se nicméně v nemedicínském případě vyjádřila k otázce tzv. svolení poškozeného, a to v rozhodnutí Nejvyššího soudu publikovaném ve Sbírce soudních rozhodnutí pod číslem R 6/1998. Podle tohoto rozhodnutí „jestliže obviněný a poškozený se dohodnou na vzájemném úmyslném usmrcení jeden druhého jako způsobu společného dobrovolného ukončení života, potom dohodnuté jednání obviněného, jehož následkem byla smrt poškozeného, naplňuje znaky trestného činu vraždy podle § 219 odst. 1 TrZ, nikoli znaky trestného činu účasti na sebevraždě podle § 230 TrZ. Uvedené okolnosti činu, zejména svolení poškozeného, mohou v konkrétním případě mít význačný vliv na stupeň nebezpečnosti činu pro společnost a spolu s dalšími okolnostmi svědčícími ve prospěch obviněného být důvodem pro použití ustanovení § 40 odst. 1 TrZ o mimořádném snížení trestu odnětí svobody.“ Uvedené rozhodnutí bylo možné aplikovat i na případy jednání lékaře v případě aktivní vyžádané eutanazie. Úvaha o mimořádném snížení trestu odnětí svobody má svůj přesah, a může být použita i za stávající právní úpravy trestního zákoníku.

.....

423 ŠÁMAL, P. – PÚRY, F. – RIZMAN, S. *Trestní zákon: komentář*. 6. vyd., s. 1300.

424 KUČA, R. – JAHNSOVÁ, A. *Právní aspekty euthanasie. Právní rozhledy* 1997, 7, s. 356–360.

425 CÍSAŘOVÁ, D. – SOVOVÁ, O. *Trestní právo a zdravotnictví*. Praha: Orac, 2000, s. 36.

426 MACH, J. – STOLÍNOVÁ, J. *Právní odpovědnost v medicíně*. Praha: Galén, 1998, s. 281.

Kromě uvedeného ustanovení se v literatuře uvažovalo i možné subsumpci aktu eutanazie pod ustanovení § 207 odst. 2 trestního zákona č. 140/1961 Sb. upravující neposkytnutí pomoci. Toto ustanovení znělo takto: „*Kdo osobě, která je v nebezpečí smrti nebo jeví známky vážné poruchy zdraví, neposkytne potřebnou pomoc, ač je podle povahy svého zaměstnání povinen takovou pomoc poskytnout, bude potrestán odnětím svobody až na dvě léta nebo zákazem činnosti.*“ Odborná literatura se však shodla na tom, že lékař a zdravotnický pracovník odpovídali shodně podle ustanovení o neposkytnutí pomoci pouze v případě, nevznikly-li žádné následky na životě ani na zdraví,⁴²⁷ tj. pouze v případě ohrožení chráněného zájmu, nikoliv v případě jeho porušení.

Trestní zákon z roku 1961 upravoval také skutkovou postatu trestného činu účasti na sebevraždě, a to konkrétně v ustanovení § 230. Podle tohoto ustanovení „*kdo jiného pohne k sebevraždě nebo jinému k sebevraždě pomáhá, bude potrestán, došlo-li alespoň k pokusu sebevraždy, odnětím svobody na šest měsíců až tři léta.*“

Předmětné ustanovení se v praxi nevyužilo k aplikaci na případy medicínské praxe, judikatura se nicméně vymezila k výkladu této skutkové podstaty. V rozhodnutí Nejvyššího soudu Slovenské socialistické republiky sp. zn. 3 To 8/85 (publikovaném ve Sbírce soudních rozhodnutí pod číslem R 24/1986 tr.) soud konstatoval, že sebevražda je úmyslné způsobení smrti sobě samému. Pro naplnění znaků trestného činu podle § 230 odst. 1 TrZ proto nestačí, že pachatel měl účast na události, při které si jiný sám způsobil smrt neúmyslně. Ve sjednocujícím stanovisku Nejvyššího soudu ČSSR č. j. Tpfj 24/85 z 31. 10. 1985 (R 16/1986 tr.) pak soud konstatoval, že opatření jedovaté látky, kterou pak poškození použili k sebevraždě, je nutno hodnotit jako trestný čin podle § 230 TrZ.

.....

427 KUČA, R. – JAHNSOVÁ, A. Právní aspekty euthanasie. *Právní rozhledy* 1997, 7, s. 356–360.